

NAMIK KEMAL'DE “TERAKKİ” VE “MAARİF” DÜŞÜNCE Sİ

Mithat AYDIN**

Öz

Osmanlı tarihinin son yüzyılı, Türk modernleşme sorununun Osmanlı aydınları arasında yoğun bir şekilde tartışılmasına tanıklık etmiştir. Bu aydınların önde gelenlerinden biri de “vatan ve hürriyet şairi” namıyla şöhret bulan Namık Kemal'dir. Namık Kemal, vatan, hürriyet, eşitlik, halk egemenliği, hukukun üstünlüğü, parlamenter sistem gibi modern çağın kavramlarını Türk toplumuna işlenmesi ve sonraki dönemlere etkisiyle bir devre damgasını vurmuştur. O, bütün bu kavram ve değerleri “medeniyet” dairesi içinde ele almıştır. Ona göre “medeniyet” insanlığın bilimde, teknikte, düşüncede, hukukta, sanayide, idarede ulaşmış olduğu ortak ve ileri değerler bütünüdür. Medeniyetçe ileri gitmiş olan Batı dünyası, dünyanın diğer kısımlarına öncülük edebilecek güçtedir. Bir ayağı Avrupa kıtasında olan Osmanlı Devleti'nin terakkisi, Batı medeniyetini kavramak ve yararlanmakla mümkün olacaktır. Gelişmek, kalkınmak, ilerlemek anlamında kullanılan terakki ancak “maarifle” başlayabilir, maarifle sürdürülebilirdi. Bu çalışma, Kemal'in medeniyet, terakki ve maarif tasavvurunu, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumun, fert, toplum ve devlet düzeni açısından Batı medeniyetiyle mukayesesini ele almaktadır. Kemal'in çalışmamıza konu olan görüşleri, İbret, Hürriyet, Hadika ve Diyojen gibi dönemin gazetelerinde yer alan makalelerinden istifade edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, Maarif Nizamnamesi, Terakki, İstikbal, İbret, Diyojen, Medeniyet, Maarif.

Abstract

Namık Kemal's Idea of Progress and Education

The last century of Ottoman history witnessed the discussion between Ottoman intellectuals about Turkish modernization. One of the foremost intellectuals is Namık Kemal being famous with the fame 'nation and liberty'. He had an impact on

* Bu çalışma, 6-7 Aralık 2012 tarihinde Denizli'de yapılan Türk Tefekkür Tarihi Bilgi Şöleni'ne sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Kıvılcık Yerleşkesi/Denizli, maydin@pau.edu.tr

century using the modern era concepts like nation, liberty, equality, popular sovereignty, parliamentary system. He was deal with all these concepts and values in the civilization circle. According to him, civilization is the common set of values that mankind reaches at science, practice, thought, law, industry and administration. The Western World being forward at civilization is powerful to lead other parts of world. The development of Ottoman which has a part on Europe was possible when the western civilization was realized and comprehended. The development means 'to protect and reconstruct' can start and continue only with education. This study deals with Kemal's thought about development and education and comparison of person, society and government order between Ottoman and Western civilization. The Kemal's thoughts in this study were evaluated making use of his essays in newspapers like İbret, Hürriyet, Hadika and Diogenes.

Keywords: *Namık Kemal, Regulation of Education, Development, Future, İbret, Diogenes, Civilization, Education.*

Giriş

Namık Kemal 21 Aralık 1840 tarihinde Tekirdağ'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mehmed Kemal olup, "Namık" mahlası Sofya'da bulunduğu sırada şair Binbaşı Eşref Bey tarafından kendine verilmiştir. Sadrazamlar, kumandanlar, müderrisler yetiştiren bir aileye mensuptur. Bilinen ilk atası Konyalı Bekir Ağa'dır. Sülalesinde asıl şöhret sahibi olan kişi, Konyalı Bekir Ağa'nın oğlu olan ve İran savaşlarında şehit düşen Sadrazam Topal Osman'dır. Babası, Esham Müdürlüğü ve II.Abdülhamid'in müneccimbaşılık görevinde bulunmuş Mustafa Asım Bey'dir. Kemal'e inkılâpçı ruhunu veren de odur(Bolayır, 1998: 15). Sekiz yaşında annesini kaybettikten sonra dedesi Abdüllatif Paşa'nın yanında kalmıştır. Dedesinin Afyonkarahisar, Kıbrıs, Kars, Sofya'daki görevleri sırasında, 1846-1856 yılları arasında fikrî ve ruhî gelişimine dair ilk bilgileri edinmiştir. Dedesinin Afyonkarahisar'daki görevinden İstanbul'a döndükten sonra üç ay Bayezid Rüşdiyesi'nde, dokuz ay da Valide Rüşdiyesi'nde tahsil görmüştür. Onun şiire karşı ilgi duyması, ilk beytini yazması, kısaca edebiyat terbiyesi, Kars'ta bulunduğu sırada ders aldığı Vaizzâde Seyit Mehmet Efendi'nin sayesinde olmuştur (Dizdaroğlu, 1995: 9). Ancak, Kemal'in düşünce ve edebiyat dünyasının olgunlaşmasında Sofya'da bulunduğu yıllar önemli bir yer tutmuştur. Okuma ve yabancı dillere hevesi artmış, Arapça ve Farsçasını güçlendirmiş, Fransızca öğrenmeye başlamış, bir divan dolduracak kadar şiir yazmış, kısaca "Mehmet Kemal" burada "Namık Kemal" olmuştur.

8 Kasım 1857'de ilk memurluk görevine Tercüme Odası'nda başlamıştır. Fransızca'yı tam anlamıyla burada öğrenmiştir. 1861'de eski ve yeni nesil şairleri bir araya getiren Encümen-i Şûrâ'ya dâhil olmuştur. 1862 yılında Şinasi ile tanışması ve onun daveti üzerine Tasvir-i Efkâr gazetesinde

yazmaya başlaması hayatında bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Şinasi’den üslup konusunda etkilendiği gibi, iç ve dış politika konusunda da pek çok şey öğrenmiştir. O’nun “*klasik şiirin mücerredliğinden (soyutluluğundan) toplumun sosyal ve siyâsî muhtevâlî müşahhaslığına (somutluğuna) yönelmesi*” (Göçgün, 1987: 6). Şinasi’nin etkisiyle olmuştur. 1864 yılında Şinasi’nin Paris’e gitmesinden sonra Tasvir-i Efkâr’ı tek başına çıkarmıştır.

1865’te meşruti idareyi tesis etmek amacıyla kurulmuş ve gizli olarak faaliyet gösteren İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti’ne dâhil olmuştur. Yeni Osmanlılar adını alacak bu Cemiyetin toplantılarının ve mensuplarının bir süre sonra tespit edilmesi üzerine 24 Mart 1867 yılında Erzurum Vali Muavinliği görevine atanarak İstanbul’dan sürülmek istenmiştir. Bu görevine gitmeyerek Ziya Paşa ile beraber gizlice Paris’e kaçmıştır. Paris’te Ali Suavi ile Muhibir’i çıkarmıştır (31 Ağustos 1867). Ancak Ali Suavi ile anlaşamayıp aynı yıl Londra’ya geçen Namık Kemal, burada Ziya Paşa ile Hürriyet’i çıkarmıştır (29 Haziran 1868). Ziya Paşa ile aralarının açılması üzerine de Hürriyet gazetesinden 63.sayısından sonra ayrılmıştır (6 Eylül 1869). 24 Kasım 1870’de “*hükümet aleyhinde neşriyatta bulunmamak*” şartıyla İstanbul’a dönmüş ve Ali Paşa’nın ölümüne kadar da Diyojen’e verdiği birkaç yazının dışında yazı yazmamıştır. Mahmud Nedim Paşa’nın çıkardığı genel aftan sonra İstanbul’a dönen Yeni Osmanlılarla (Kayazade Nuri, Menapirzade Reşad ve Ebuuzziya Tevfik beylerle) beraber İbret gazetesinin yayın hakkını satın alarak yeniden yazmaya başlamıştır (13 Haziran 1872). Bunda, gazete yoluyla, “*siyasete, siyaset kurallarına, gelişen ve gittikçe anlamını genişleten uygarlığa dair*” halka “yararlı bilgiler” vermek amaçlanmıştır (Ebuuzziya Tevfik, 2006: 373). Ancak “Başmuharir” olarak yazdığı ateşli yazılar, gazetenin yirmi yedi gün sonra dört ay süreyle kapatılmasına neden olmuştur. Kendisi de Gelibolu Mutasarrıflığı’na tayin olarak İstanbul’dan uzaklaştırılmıştır. 25 Aralık 1872’te azledilip İstanbul’a döndüğünde İbret gazetesinde yeniden yazmaya başlamıştır. Gedikpaşa Agop tiyatrosunda sahnelenen “Vatan Yahud Silistre” piyesi, “*o zamana kadar hiç alışık olmadık bir şekilde*” halkı “*çok büyük bir*” heyecana getirip sokaklara dökmüştür (Ebuuzziya Tevfik, 2006: 437). Gerek bu piyesin halk üzerindeki etkisi, gerekse Kemal ve arkadaşlarının bazı siyasi faaliyetleri Babiâli’yi kuşkulandırmıştır. 6 Nisan günü Namık Kemal, Hacı Nuri, Ahmet Mithat, Bereketzâde İsmail Hakkı ve Ebuuzziya Tevfik tutuklanmış ve üç gün sonra sürgün edilmişlerdir. Namık Kemal Magosa’ya sürülmüştür. Burada 38 ay kalmış, 30 Mayıs 1876’da çıkarılan genel af üzerine serbest kalarak İstanbul’a dönmüştür. İstanbul’a döndükten sonra Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) azalığına atanmış ve 7 Ekim’de de Kanun-ı Esasî Encümeni (Anayasa Komisyonu) üyesi olmuştur. Mecliste okuduğu bir şiir üzerine padişahın tahttan indirilebileceğini ima ettiği gerekçesiyle tutuklanmış, fakat

muhakemesi yapıldıktan sonra cezaya çarptırılacak bir suç işlemediği anlaşılmıştır. Yine de İstanbul'da oturması sakıncalı bulunduğundan Girit'te oturması istenmiş, ancak kendisinin isteği dikkate alınarak Girit yerine Midilli'ye gönderilmesi kabul edilmiştir. (19 Temmuz 1877). 1888'e kadar Midilli, Rodos ve Sakız mutasarrıflıkları görevinde bulunmuştur. Osmanlı Tarihi'ni de Rodos ve Sakız mutasarrıflıklarında bulunduğu sırada yazmıştır. 2 Aralık 1888 tarihinde Sakız'daki görevindeyken geçirdiği zatürre hastalığı sonucunda hayata gözlerini yummuştur (Ebüzziya Tevfik, 1304; Süleyman Nazif, 1340; Kuntay, 1944; Kaplan, 1948; Akün, 1993; Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, 2005).

Namık Kemal Bey, devlet, siyaset, edebiyat, kültür ve düşünce yaşamımıza etkisi itibariyle Tanzimat devrinin en büyük değerlerinden biri olarak karşımıza çıkarmaktadır. Meselelere bakışı ve fikir dünyamıza kazandırdığı kavramlar, Meşrutiyet ve Cumhuriyet aydını ve reformcuları tarafından hayli istifade edilmiştir (Cebesoy, Tarihsiz). Kimi yazarlar onun ideolog kişiliğinin ancak Ziya Gökalp ile mukayese edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Edebiyat tarihçisi Mehmet Kaplan bu mukayeseyi şöyle yapmıştır: "Namık Kemal, Ziya Gökalp gelinceye kadar Türkiye'nin ruhunu ve zihniyetini teşkil etmiştir. Gökalp'ten sonra başka bir ruh ve zihniyet doğar ve Namık Kemal eski müessiriyetini kaybeder." Ancak Ziya Gökalp'i büyük ölçüde hazırlayanlardan birinin Namık Kemal olduğunu gözden kaçırmamak gerekir (Tütengil, 1985: 71-72).

Namık Kemal'de "Medeniyet" Düşüncesi

Türk aydınlama hareketinin önde gelen simalarından olan Namık Kemal, düşünce ve yazın hayatımıza; vatan, hürriyet, eşitlik, birey olma, halk egemenliği, parlamenter sistem, hukukun üstünlüğü gibi kavramların girişi ve anlam kazanmasında büyük rol oynamıştır. Bu bakımdan O, gerek yaşadığı çağdaki, gerekse başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyeti kuran kadrolar üzerindeki etkisiyle, siyasal ve düşünsel tarihimizde apayrı bir yere sahip olmuştur.

Belirtmek gerekir ki, Namık Kemal, yukarıda sözü edilen kavramları bir bütün olarak "medeniyet" in vazgeçilmez unsurları olarak görmüştür. Bu bakımdan, onun milletin "terakkisi" için öngördüğü modern insan, modern toplum ve modern devlet görüşü, temelde "medenileşme/uygarlaşma" meselesi olarak ele alınmıştır. Namık Kemal'e göre medeniyet, insanın toplumun bir üyesi olduğu dikkate alınır, "hayat-ı beşer için levâzım-ı tabiiyyedendir." Bu bakımdan, kudret sahibi Yaraticı'nın insanın doğasına ihsan ettiği "terakki eğilimi" dahi birlikte yaşama haline bakılırsa, "insanın temeddüne (medenileşmeye) ihtiyacı bir kat daha sabit olur." Namık Kemal,

burada medeniyeti insanın “sosyalleşmesi” boyutuyla ele almış ve “iyi bir insanın” sahip olduğu değerler bütünü olarak görmüştür.

Namık Kemal, medeniyeti insanın “mana” dünyasında ifade ettiği anlam itibarıyla ele alırken, bunun maddi zenginlikten ayrı düşünülemeyeceğine inanmıştır. Dolayısıyla, Kemal, madde ile mana arasındaki dengeyi gözetmiş, maddi servet ve birikimi (bilim, teknoloji, fikir) medenileşmenin temel unsuru olarak saymıştır. O, insanoğlunun yaşam koşullarını önemsemiş, meseleye sadece “asayiş” nokta-i nazarından bakmamıştır. Yani insan için her ne olursa olsun karın doyurmak, uyumak gibi temel biyolojik ihtiyaçların görülüp asayiş içinde yaşanıyor olunması, bir ölçü olarak kabul edilemez. Fertler ve toplumlar için daha müreffeh bir yaşamın gerekli kıldığı unsurların alınması elzemdir. Bunu şu yöndeki karşıt fikirleri ele alarak tartışmaya açmıştır:

“... Bî pervâ diyebiliriz ki çavdar ekmeği yemeği ve toprak üzerinde yatmağa alışmış bir âdemin karnını doyurmak ve uykusunu uyumakta gördüğü âsâyiş nefis ta’âmlar yemek ve yaldızlı kâryolalarda yatmağa mel’ûf olanların rahatından az mıdır? Ve bu iki türlü ma’îşet arasında fakirin bir lokma siyâh ekmekle birkaç arşın kara toprağı bulabilmekten dâ’ima emin olduğundan, ganînin ise her dakika elindeki ni’metten mahrumiyet muhâtarasında bulunduğundan başka bir fark var mıdır? Vücudu ısıtmakta Fransız çukasının ‘âdi ‘abâya ne rûchânı olabilir? Medeniyet insanı milyonlarla altına mâlik edermiş. Altın iştahâyı mı zenginleştirir, hayâtı mı çoğaltır? Medeniyet mermerden masnû‘ (sanatkârane) saraylar peydâ eylermiş. O kadar metin binâlar ecele mi medhal bırakmaz? Hastalığı mı men’ eder? Medeniyet geceleri sokâkta gâz peydâ edermiş. Allah’ın güneşi zâ’il olduktan sonra insana göre akrabasının arasına girüb de itilâf-ı â’ileden müstefîd olmak gibi bir lezzeti terk ederek kahve kahve dolaşmakta ne letâfet tasavvur olunabilir? Medeniyet vapurlar, şimendüferler husûle getir[ir]miş. İkâmetine bir kulûbe ve maişetine iki dönüm toprak kâfi olan bir â[de]min üç yüz sa’atlik yerlere gitmeğe ve beş on gün denizler içinde kalmağa ne ihtiyacı olabilir? Medeniyet telgrâfi icâd eylemiş, yanı başındaki odada geçen ahvâli bilmeyen biçareye göre Amerika’nın vukû’âtını öğrenmeye çalışmakta ne ma’nâ vardır? Kezâ kezâ.” (İbret, 2 Zilka’de 1289/ 20 Kânun-ı evvel 1288).

Kemal Bey’in izahatından anlaşıldığı üzere, 19.yüzyıl Osmanlı Devleti’nde kaderci ve kendine yeter bir toplum ve devlet düzeni savunarak uygarlaşma/modernleşmeye karşı olan bir çevrenin bulunduğu açıktır. Bu

çevreler, insanlığın ortak bilgi ve tecrübesinin insan ve toplum yaşamı için sunduğu maddî refahı anlamsız ve gereksiz görmekteydi ki, Kemal Bey'in itirazı işte bu noktada idi. Kemal Bey, bu “gayr-ı medenî” düşünce biçimini, “hüsn-i intizama” mütemayil olan insanın tabiat ve istidadına bütünüyle aykırı bulmuş ve “gaflet” mesabesinde değerlendirmiştir. İleri sürdüğü görüşleri somut örneklerle açıklama yoluna giden Kemal Bey, yukarıda tartışmaya açtığı soruları şu şekilde kritik etmiştir:

“... Evet vücudu çuk[a] ‘abâdan ziyâde ısıtmaz fakat tabi‘at-ı beşer hüsn-i intizâma mâ‘ildir. Çukanın letâfeti giyenlerin o iki misline tekâbül ediyor. Kimseye zararı dokunmayan bir lezzetten müstefid olmak neden şâyân-ı ta‘yîb olabilsin? Evet, altın hayatı çoğaltmaz. Fakat levâzım-ı hayatı ikmâl eder. Sıtmaya uğramış bir âdem tabibe mürâca‘at etmek iktizâ eden mu‘âlecâtı almak için paraya muhtac değil midir? ‘İlletin def‘i için ne yapsın? Kendi köşe başlarına dükkân açan Mağribilere okutarak ve koluna pamuk ipliği bağlayarak mı i‘âde-i sıhhate çalışsın? Evet, kârgir binâlar ecele, hastalığa mukâvemet etmez. Fakat yanmağa, yıkılmağa karşı durur. Letâfet ve ma‘mûriyetle birkaç karn evlâda kalır. Evet, geceleri işsiz bir âdem için muttasıl â‘ilesini terk edip de sokaklarda eğlence teharrî etmekte bir letâfet yoktur. Fakat gâz olan yerlerde ashâb-ı sa‘y ü ticâret, geceleri de altı yedi sa‘at işiyle veya alışverişiyle meşgul olur ve bu suretle ömrü üzerine bir ömür daha katar. Şimendüfer veya vapur ile birkaç yüz sa‘atlik yerlere giden veya birkaç gün deniz üzerinde çalkalananlar ise ma‘rifetin bir kerâmet-i garîbesiyle tayy-i mekân etmiş veya postuyla suların geçmişi gibi cihânın tâ öbür tarafına giderler, havâyic-i hayatı getirirler, vatandaşlarının ayağına isâr ederler. Telgrâf kullanan akvâm eğer eski dünyada ise yeni dünyada bulunan bir tabibin zarâfetinden veya zuhur eden bir vak‘anın tesirâtından hayatlarınca, sa‘adetlerince büyük büyük fâ‘ideler görürler” (*İbret*, 2 Zilka‘de 1289/ 20 Kânun-ı evvel 1288).

Görüldüğü gibi eski zihniyetle çatışma halinde olan Namık Kemal, çağın gereklerini kavrayabilmeyi medenileşmenin ön koşulu olarak görmüştür. Ona göre “medeniyetin her sıkıntısı bir rahatı tevlid eder, [ancak] vahşetin her rahatı bin eziyeti mucib olur.” Öyle ki O, medenî bir yaşamı insanların ve toplumların varlık sebebi olarak görmüştür: “Medeniyetsiz yaşamak ecelsiz ölmek kabîlindedir.” Bu bakımdan Kemal Bey, medeniyet yolunda ilerlemeyi, insana vatandaş olmanın verdiği ulvi bir görev olarak saymıştır. Bu görev, bilim ve teknik, ekonomi, ticaret, bayındırlık, sağlık gibi yaşamının her alanını kapsamıştır.

Onun, toplum hayatının her alanını kapsayan bu medeniyet tanımına, “süreklilik” özelliğini eklemek gerekir. Kemal Bey, bu hususu “Meyalân-ı ‘Âlem” başlıklı yazısında “hiçbir ferd üç beş sene bir halde, bir revîşte kalamadığı gibi medeniyet dahi on beş yıl bir revîşte, bir meyilde duramıyor” şeklinde ifade etmiştir (*İbret*, Nu.17, 30 Rebiülahir 1289/24 Haziran 1288).

Osmanlı Devleti ve “Terakki”

Namık Kemal, gerek yurt dışında, gerekse ülkesinde bulunduğu yıllarda medeni ülkelerde olup bitenleri değerlendirerek ülkesinin sorunlarına eğilen ve geleceğe ilişkin tespitlerde bulunan aydınların başında gelmektedir. Fikirlerini büyük ölçüde dönemin gazetelerinde paylaşan Kemal Bey, iç meselelere ilişkin tahlillerini dış dünyadaki gelişmeler çerçevesinde yapmıştır. Bu bakımdan meseleyi bir “kalkınma/ilerleme” meselesi olarak ele almış ve Türk toplumu ve devletinin medeni milletler (milel-i mütemeddin) içindeki yerini tespitte çalışmıştır. O halde, öncelikle Namık Kemal’in Osmanlı toplumu ve devletinin içinde bulunduğu duruma ilişkin görüşlerini ortaya koymak gerekmektedir. Zira bu bize, Osmanlıda modernleşmeyi zaruri kılan koşullara dair net bir fikir verirken, Kemal’deki “terakki” düşüncesinin çerçevesini de çizmeye yardımcı olacaktır.

Namık Kemal, temelde “şahs-ı manevi” diye tanımladığı devletin uluslararası platformda saygın ve söz sahibi olabilmesini, sahip olduğu güç ile ilgili görmüştür. Ona göre vaktiyle küçük bir aşiretten “Hilafet-i Kübra” teşkil eden ve “sademât-ı celadetiyle dünyayı titreten Devlet-i Aliyye”, şimdi içinde bulunduğu idarî, malî, askerî zaaf ile “müzmin bir hastalığın” pençesinde. Fransızların “Hasta Adam” tabirini konu edindiği bir makalesinde “başı Avrupa dediğimiz devlethâne-i medeniyetin en güzel bir noktasına yaslanmış ve üç kıtanın en mühim mevki’lerine uzanmış genç, dinç, güzel, dünya durdukça yaşamağa müste’id bir koca yiğit iken can çekişip yatmakta olan” Osmanlı Devleti’nin yakalandığı “hastalığın” nedenini, “ya hastalığın hakikati nedir” sorusuyla tartışmış ve kısaca şu tespitte bulunmuştur: “Hastalığın hakikati killet-i rical, killet-i mâl, killet-i asker, killet-i esbâb ve’l-hasıl killet, killet killet. Her şeyde killet. Onun menşe’i ise istibdâd-ı hükümettir” (Namık Kemal, 1327).¹ Yazar Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu duruma ilişkin tespit ve getirdiği çözüm önerilerini sık sık Avrupa ile mukayese etme yoluna giderek açıklamaya çalışmıştır. “Memalik-i Osmaniyye’nin Yeni Mukâsesesi” başlıklı makalesinde (*Hürriyet*, 9 Kasım 1868, Nu.20) bu durumu daha somut bir şekilde şöyle ortaya koymuştur:

¹ Kemal Beyin bu makalesi 24 Kanun-ı evvel 1285 tarihli *Hürriyet* gazetesinin 24 numaralı nüshasında yer almaktadır.

“... Devlet-i ‘Aliyye’nin bekâsı ve tamamıyeti şu idâre ile mümkün ve mutasavver olur mu bahsine gelinirse bi’z-zarûre nefîyy ile cevâb verilir. Çünkü Avrupa kıt‘asını bir mahalleye ve her devlet ve hükümeti birer hâneye teşbih ile şöyle yüksek bir dağın başından nazar etsek görürüz ki her hânenin sâkinleri kimi dam aktarır, kimi pencereleri silüb parladır, kimi süpürür, kimi siler, kimi bağçe beller, kimi ağaç budar ve’l-hâsıl herkes hânesinin i‘mârî hizmetiyle durmuyor çalışıyor. İşte bu hâneler Avrupa devletlerinin aynıdır. Bir de bunların arasında ve mahallenin en güzel yerinde bir hâne görürüz ki temelleri gayet sağlam olduğu halde yerlerinden oynayub binânın her cânibi inhidâma yüz tutmuş içinde birkaç adam ellerindeki balta ile muttasıl eğrilmiş temelleri kesmeye ve birkaç şahıs dahi üstündeki keremidleri ve camları soymaya çabalar. Hânenin her tarafından aralıkda alevler görünür biraz kimseler ellerindeki abdest ibrikleriyle su taşıyarak bunları söndürmeye çalışırlar. Hâlbuki hânenin dört tarafından ellerinde yanan meş‘aleler ile içerü girüb yakmağa çalışan düşmanları def‘e kimse takayyüd etmez. Asıl hânenin sâhibleri olan binlerce nüfus aç ve çıplak kuru tahtalarda yatar. Hanenin halinden aslâ haberdar edilmez. Ve biraz haberi olanlar dahi tevekkület-i ‘alâ’l-lah il ile gelen düğün bayramdır diye biri birine teselli vererek oturur. İşte bu da bizim devletimizin hâlidir. Artık öyle bir muntazam mahallede böyle bir hânenin şu hey’etde durması yakışık almayacağından eğerçi bir zaman hânenin taksim-i arsasındaki ihtilaf, ‘arbedenin bekâsına medâr olursa da bir gün gelür ki ahâli-i mahalle şamatadan gürültüden ve hânenin nizâmsızlığından bîzar olarak ya siz de işinizi yoluna koyub bize benzeyiniz yahud bu mahalleden çıkınız derler. Ve işte o gün hânenin pencere ve keremidlerini soyanlar cem‘ etdikleri emvâli omuzlayub öteki muntazam hânelerin birine geçer yan gelür bir yeni mütevekkil gürûhu sefil ve sergerdân sürüm sürüm sürünür.”

Görüldüğü gibi yazarımız, burada harap ve bir yangının ortasında düşmanları tarafından kuşatılmış bir hane olarak tasvir ettiği Osmanlı Devleti’nin medeni devletler karşısındaki geriliğinden ve aczinden yakınmaktadır. Namık Kemal “İstikbal” adlı makalesinde de Avrupa’nın medeni milletlerini Osmanlı ile mukayese eder ve benzer şekilde “hali/mevcut durumu” şu şekilde izah eder:

“...Târik-i terakkide olan akvâmın hâlini gördük, kendi mesleğimizi de biliyoruz ya. Onlar da bizim gibi bir dakika sonra yaşayacağını sahihen bilmez ve nihâyet yüz seneden ziyâde yaşayamayacağı(nı) yakinen bilir. Birer mevcûd-ı fâni iken dünyaya kâzık kakacak sûretde taşdan yon(t)ulmuş ve belki timurdan dökülmüş saraylarda oturmağa çalışıyorlar. Biz sırf kendimiz gibi ancak yüz sene kâbil-i bekâ ve her dakika bir hâdisenin şerrine fedâ olan tahta çâdırları ihtiyâr ediyoruz. Onlar beş yüz sene sonra makinelerini idâre için iktizâ eden kömürün şimdiden tedârikine çare düşünüyorlar. Biz beş gün sonra midemizin hareketi için kat‘iyü’l-vücûb olan gıdânın esbâb-ı istihsâlini bile düşünmüyoruz. Onlar vatanın her cihetinde timuryol yapmağı bâ‘is-i hayat ‘add ediyorlar. Biz yalnız pâyitaht-ı saltanatın bir köşeciğinde yapılan trâmvyâyı ‘illet-i memât (ölüm illeti) biliyoruz. Onlar iktizâ ederse kendi karınlarını aç bırakıyorlar. Çocuklarının fikirlerini besliyorlar, biz düğününde ahabına ziyâfet vermemek korkusuyla çocuklarımızı mektebe başlatmıyoruz da ni‘met-i ma‘rifetden mahrûm ediyoruz” (*İbret*, 1 Haziran 1288, Nu.1).

Namık Kemal, Osmanlı toplumunun medenî milletler karşısındaki geriliğini ele aldığı birçok yazısında, durumu çoğu zaman toplumun hâlihazırdaki ataletiyle ilgili görmüştür. Diyojen gazetesindeki “Bizde Efkâr-ı Terakki” başlıklı yazısında, “halihazırda toplumun, her işin başkası tarafından yapılmasını bekleyen üşengeç ve tembelliğe alışmış” olduğunu ileri sürmüştür. Ancak, yakındığı bu durumun, toplumun susturulmuş olmasından da kaynaklanmış olduğunu belirtmiştir.² Benzer şekilde “Sanat ve Ticaretimiz” başlıklı yazısında da (*İbret*, Nu.57, 19 Ramazan 1289/8 Teşrin-i sâni 1288) medenî dünyada, “her saatte bin türlü terakki”nin

² Namık Kemal, “Bizde Efkâr-ı Terakki”, *Diyojen*, Nu.152, 19 Teşrin-i Evvel 1288. Namık Kemal, bu yazısında evi yanan bir tembelle adam hikâyesiyle düşüncelerini açıklamıştır. Bu hikâyede Tembelle adamın, evinin her tarafının alev almasına rağmen üşengeçlikten evini bile terk etmek istemeyip her şeyi başkasından bekleyişi temel ihtiyaçlarını bile karşılamaktaki acizliği, üşengeçliği ve tembelliği anlatılmıştır. Yazarın nihayette halkın hâlihazırdaki durumuna dair vardığı sonuç şöyledir: “Efkâr-ı terakkiyi kendi haline bırakıyorum. Zirâ gördüm ki ben hiçbir şey söylemeyecek olsam bile efkâr-ı terakki yavaş yavaş derece-i lâzimesini bulacak. Ve halkımız daha şimdiden başlamış oldukları ‘bizi yangından muhâfaza ediniz, köpeklerden muhâfaza ediniz. Bizi yüklenüb götürmek için şimendiferler yapınız. Bizim karnımız doymuyor doyurmak için zira‘ati tevsi’ ediniz’ gibi müsted‘ayâtı nihâyet ‘bizim uykumuz gelmiyor bize ninni çağırınız’ derecesine kadar isâl edeceklerdir. Artık buna söyleyecek söz kalır mı?” Namık Kemal, “Bizde Efkâr-ı Terakki”, *Diyojen*, 19 Teşrin-i Evvel 1288, s.2, stn.1.

meydana gelip, her saatte bin türlü icadın gerçekleştiğini belirtmiş ve Kur'an'daki Zuhuruf suresine atıfta bulunarak "bizim" atalarımızda bulduklarımızla yetindiğimizi belirtmiştir. Kemal'e göre "biz biraz kımıldamak istedikçe fersah fersah geri atıldık. Bir adım ileri gitmeye muktedir olamadık. Nihayet mirâsyedi eline geçmiş metrukât bakiyesi kabilinden olarak aramızda mevcut olan peder mânde birkaç san'at ve bir de dâhili ticâretle geçinüb dururken devr-i inkılâbımız geldi. Onları da berbâd ve perişân eyledi."

Belirtmek gerekir ki, Namık Kemal, mensubu olduğu toplumun geri kalmışlığına yönelik özeleştirisini, zaman zaman sertleştirmekle beraber, İslam toplumlarının geriliğini İslam dinine hamleden Ernest Renan'ın görüşlerine de şiddetle karşı çıkmıştır. Renan Müdafaaanamesi'nde (Namık Kemal, 1326) etraflı bir şekilde İslam dinine ve toplumlarına yöneltilen eleştirileri ele almış ve İslam'ın, akli ve mantığı temel alarak modern bilimleri teşvik eden felsefi bir temelden beslendiğini açıklamaya çalışmıştır. Görüşlerini Kur'an'dan verdiği ayetlerle izah eden Namık Kemal, daha ileri giderek bilim ve felsefe tahsilini, hakikate ulaşmakta Müslümanlar için dinî bir görev olarak düşünmüştür. Bununla beraber, "dünyayı firdevs-i ma'mûriyet medeniyetin esbâb-ı külliyesini i'dâd" eden (*Hadika*, Nu.2, 11 Teşrin-i sâni 1288/10 Ramazan 1289) Müslümanların üstün konumlarını nasıl kaybettiklerini ya da Batı medeniyetinin hangi gelişmeler ve değerler üzerinde yükseldiğini birçok yazısında açıklama yoluna gitmiştir. Bu nedenle felsefe tarihçisi Hilmi Ziya Ülken, O'nu, kuvvetini Türk-İslam geleneğinden alarak Batı'dan gelen siyasi fikirlere göre hamle yapan "muhafazacı bir meşrutiyetçi" olarak tanımlamıştır.³ Tarihçi Bernard Lewis ise, Kemal'in bu konudaki siyasal düşüncesine işaret ederek, onun İslam geleneklerini modern uygarlıkla birleştirip, Asya ve Afrika'da bir doğu kuvvet dengesi yaratmak üzere Osmanlı önderliğinde bir Panislamik birlik kurmak fikrine sahip bulunduğunu ileri sürmüştür (Lewis, 1998: 141).

³ Ülken, 2005: 111. Ülken, Namık Kemal'in gelenekçi yapı üzerine inşa etmeye çalıştığı Batıcı fikrini şu şekilde değerlendirmektedir: "[Namık Kemal], önce kendi varlığımıza güveni elde etmek, batılılaşmayı onun üzerine kurmak istiyor. Bunun için de geleneğe kökten hücum edenlerle olduğu kadar, batı fikirlerini beğenmeyen gelenekçilerle anlaşamıyor. Dar İslamcılarla ve Suavi ile erkenden arasının açılması bundandı. Kemal'in siyasi fikirleri 'Aydınlanmaya' Fransız ideologlarına bağlıdır. Batı medeniyetini, onun zihinciliğini (intellectualisme), teknik ilerlemelerini, siyasi devrimlerini benimsiyor. Bunlarsız yaşama gücünü kaybedeceğimize inanıyor, fakat kendi varlığımızdan, Türk-İslam tarihinden kuvvet almadıkça bu yeni medeniyete maymun taklitçili ile gidemeyiz. Yeni fikirler, geleneklerimize yabancı değildir. Müslüman olarak çoğunluğun oyunu biliyoruz. 'Osmanlı' Türk'ü olarak bunu tarihimizde tatbik etmiştik. Şimdi bu geleneği çağdaş fikirlerle tazeleyeceğiz ve batı milletlerinin seviyesine çıkacağız. Bunun için de Osmanlı birliğine giren çeşitli ırk ve dinden olanlarla hürriyet, eşitlik fikrinde birleşmek, bu birliği devam ettirmek için yetecektir diyor." Ülken, 2005: 111-112.

Namık Kemal, Avrupa ile Osmanlı karşılaştırmalarını yaptığı yazılarında, Avrupalı devletlerin ulaşımdan sanayiye, eğitimden bilime, diplomasiye orduya birçok alandaki gelişmişliğini ve üstünlüğünü ortaya koyarak, toplumunun medenî dünyada yerini almasında manevi mecburiyet hissetmiştir (*İbret*, Nu.3, 11 Rebiülahir 1289/5 Haziran 1288). “Terakki” adlı yazısında Osmanlı modernleşmesine ölçü olmak üzere Avrupa medeniyetini tanıtmaya, bu suretle Londra’daki gözlemlerini paylaşmaya çalışmıştır. Buna göre; İngiliz medeniyetinin birçok alanda gösterdiği dikkate değer gelişimi şöyle sıralamak mümkündür:⁴

- 1-Siyasi kanunlar, yasama merkezi olan Parlamento’da çıkar. Burada, yüz seksen milyonu temsilen bulunan üç yüz, dört yüz mebus, “kavminin” emellerine ve istikbaldeki isteklerine tercüman olup, adaletin tevzii ve terakki için gerekli olan hükümleri çıkarır. Parlamentodaki tartışmalar, edibâne üslup ve olgunlukta gerçekleşir. Azalardan bir kaç söz alır. İsteklerinin yüzde doksanı hakka uygun olup, çoğunluk tarafından kabul edildiği için makbuldür.
- 2-Parlamentodan çıkan kanunlar mahkemeler tarafından uygulanır. Mahkemelerdeki hâkimlerin insaf ve adaletinden şüphe yoktur. Hâkimlere, hakikatin ortaya çıkarılması konusunda bir jüri heyeti yardımcı olur. Mahkemede tarafların kendilerini savunması için - fakirlerin ücretsiz yararlandığı- vekiller/muinler (avukatlar) bulunmaktadır ki, çoğunluğun indinde hukuk meseleleri, “melekât-ı râsihaları” sayesinde meşhur bilimler hükmüne girmiş, bir haklı davayı kazanmak maddi kazanç tercih edilmiştir. Kişilik haklarına saygı gösterilmesinin temel prensip olarak kabul edildiği mahkemede, hiç kimse için aşağılayıcı ifadeler kullanılmaz ve baskı ve şiddet mazur görülmez.
- 3-Belli bir nizam ve terbiye ile eğitim veren okullarda nitelikli insan yetişmektedir. İlkokul düzeyindeki okullarında okuyan öğrenciler, yirmi otuz yaşındaki yetişkinler düzeyinde, iyi eğitilmiş olduğu gibi, rüşdiye düzeyindeki okullarda okuyan öğrenciler üç-dört dil öğrenmekte ve yüksek bilimlerden altı-yedi esaslı bilime vakıf bulunmaktadır.
- 4-Deniz kuvvetlerinde çalışan personel, iyi yetişmiş olmakla beraber, yeniliğe açık meslekî bilgilerini geliştirecek ortamlar içinde bulunmakta ve bilgilerini paylaşmaktadır.

⁴ Namık Kemal, “Terakki”, *İbret*, Nu.45, 3 Ramazan 1289/23 Teşrin-i evvel 1288, s.1, stn2-s.3, stn1. Namık Kemal’in Batı medeniyetini tarifte Londra ayrı bir yere ve öneme sahip olmuştur. Çünkü Londra, Batının ileri medeniyetini en iyi resmeden kentti. Bu nedenle, Londra’yı “enmuzec-i âlem” olarak tavsif ediyor. Namık Kemal, “Terakki”, *İbret*, Nu.45, 3 Ramazan 1289/23 Teşrin-i evvel 1288, s.1, stn.1.

- 5-Gökyüzünün derinliklerini keşfetmeye çalışan rasathane büyüleyici niteliktedir.
- 6-İki üç milyon kitabı barındıran ve her fenne vakıf yüzlerce uzmanın bulunduğu kütüphaneleri, toplumun her kesiminden insanı cezp etmektedir. Parlamentoda da bir kitap hazinesi mevcuttur.
- 7-Bir bilgiyi kısa bir zamanda dünyanın her tarafına yayma özelliğine sahip bulunan ve insan fikrine “cihan kadar vüs‘at (genişlik)” veren basım-yayın, hürriyet, eşitlik, taksim-i mesaiyi, usul-i servet işleri hayli ilerlemiştir.
- 8-Buhar kuvveti, endüstriyel üretim ve toplumsal değişimdeki rolüyle terakkinin ana unsurlarından biri olmaya devam etmektedir. Namık Kemal’in deyişiyle buhar kuvveti, “İnsana karada yüzmeye ve ummanda gezmeye iktidar veren ve kat‘-ı mesafede (mesafeyi ortadan kaldırmaya) kemal-i sür‘ati” ve ağır ve zor işlerin hallini kolaylaştırması yönüyle insanoğlunun ömrünü ve kudretini “kat kat” artıran büyük bir güçtür.
- 9-Londra’daki “ebniye-i ‘âliye (büyük binalar)” memleketin servet ve mamuriyetinin somut bir işaretidir ki, “bunlar yana yana gelse İstanbul kadar şahane saraylar teşekkül eder.”
- 10-“Defâin-i tabi‘at ve hazâ’in-i servet serâpâ yağma edilip oraya getirilmiş” zannını veren kıymetli madenlere sahiplerdir. Bankalardaki altın fazlalığı inanılmaz düzeydedir.
- 11-Ticarî muamelelerde muazzam bir emniyet sistemi geliştirmişlerdir. Şirketlerin, evlerinin milyonlarca altın veya nakit evrakları maaşlı kâtiplerin emanetine bırakılmıştır. Serveti bankalarda bulunanlar da kolay işleyen bir sistemle işlerini yürütmektedirler.
- 12- Piyasadaki nakit para akışı, ticarî hayatın olağanüstü canlılığını ortaya koymaktadır. Öyle ki, bu durum Asya memleketleriyle kıyas bile kabul etmez.
- 13- Şehirdeki on binleri bulan ulaşım aracının (ev arabası, kira arabaları, omnibüsler) dışında şimendiferler, vapurlar, “girdab-ı azime” dönmüş ulaşım sirkülasyonunu meydana getirmiştir. “Mükemmel” köprüler, bu sirkülasyonu kolaylaştırmakta büyük yere sahiptir.
- 14-Fabrikalar, içindeki işleyen makinelerin gücü ve etkisiyle, insanı “dehşete” düşürecek düzeydedir.
- 15-Devasa büyüklükte, saatte iki yüz bin adet gazete basan ve binlerce çalışanın olduğu matbaalara sahip bulunmaktadır.

- 16-Madencilik hayli gelişmiştir. Demir ve kömür madenini çıkarmak için yerin derinliklerine inmektedirler. Ayrıca altın çıkarmak için gösterdikleri gayret takdire değerdir.
- 17-Denizde kurdukları kasaba büyüklüğündeki şehirlerde üç dört bin insan yaşamakta olup bu şehirlerin etrafında vapur işletmektedirler.
- 18-Demirden dökülmüş ve adeta bir şehir büyüklüğündeki zırhlı gemiler İngiliz hükümetinin gücünü ortaya koymaktadır. Askerî teknolojiyi yenilemek ihtimam gösterilen konuların başında gelir.
- 19-Otelleri, dükkânları, mesirelik alanları ile toplumsal ihtiyaçları karşılayacak yapılara ve imkânlara sahip kentte halk, maddi güce ve refaha sahip olmakla beraber, bunlar arasında servetini kamu yararına adayabilecek insanlar bulunmaktadır.
- 20-Hayvancılık ve ziraat konusundaki ıslah çalışmaları verimi fevkalade artırmış durumdadır. Öyle ki, sahralarında çiftçi terbiyesi görmemiş bir karış yer ve dağlarında üstad eli değmemiş bir küçük ağaç bulunmaz.
- 21-Adalet ve asayiş, o denli tahkim edilmiştir ki, halkın can ve mal güvenliğini muhafaza etmekle görevlendirilmiş jandarmalardan başka hiç kimse bulunmaz. Güvenlik konusunda hükümeti meşgul edecek iş binde bir düzeyindedir. Görevlendirilen jandarmalar ise, daha ziyade trafiğe nezaret eder, evlerin ve dükkânların kapı ve pencerelerinin korunaklı olup olmadığını gözetlerler.
- 22-Refah ve medenî kazanım iki yönde elde edilmiş başarının ürünüdür: Çalışmak ve bilim.

Bütün bu gelişmeler, Londra’nın şahsında Avrupa medeniyetinin idarede, kara ve deniz kuvvetlerinde, ticarete, ulaşımda, sanayide, bilim ve teknikte, vs. ulaştığı gücü ortaya koymaktadır ki, hiçbir memleketin hiçbir tarafında ayıklanmamış bir gül, köprüsüz bir nehir, intizamsız bir yol, şimendifersiz bir şehir, limansız bir sahil, rıhtımsız bir liman görülemez.

Oysa çok değil bundan üç yüz sene önce Avrupalılar, Osmanlı kumaşını giyer, Osmanlı silahını kullanırdı. Onlar, Hindistan hakkında gerçek hiçbir bilgiye sahip değillerken, Osmanlılar sadece ülkelerine değil, aynı zamanda Buhara’ya, Kaşgar’a, Cezayir’e, Fas’a, Hint mallarını taşımaktaydı. Ancak Avrupalılar, pusula ile matbuatın zuhurundan sonra denizcilikte ileri gitmiş, ticareti günden güne genişletmiş, sanatı ilgi duyulan bir alan haline getirmişlerdir. Özellikle matbuat kuvvetiyle gelişen medeniyette, servet ve saadette insanlığın var oluşundan beri görülen ilerlemenin birkaç katını meydana getirmişlerdir. Bilimin kaideleri değişmiş, Buhar gücü, telgraf gibi

büyük keşifler yapılmıştır. Öyle ki; “bizde bin kişinin vücûda getiremeyeceği eşyayı”, onlar “birkaç yüz okka demir parçası imâl etmeye” muktedir olmuşlardır (*İbret*, Nu.57, 19 Ramazan 1289/8 Teşrin-i sâni 1288).

Batının medeniyette ulaştığı nokta Osmanlı'nın bulunduğu yerle kıyaslandığında, yukarıda değinildiği gibi, oldukça karamsar bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu tabloya rağmen Namık Kemal, devletin yeniden eski ruh ve kudretini kazanabileceği inancını taşımakta ve “bize nazar-ı hakaretle bakanlara meyyit olmadığımızı bildirelim” demektedir. Bunun ise “sâ'ir milletler ne yolda ileri gitmişlerse, o yola girilerek” mümkün olabileceğini belirtmiştir (*Hürriyet*, Nu.20, 9 Kasım 1868). “Bir iki yüz sene evvel Avrupa'nın da bizim memleketden hiç farkı yokdu. Sa'y ile (çalışmakla) orada vücûda gelen şeyler burada niçin yapılmasın?” diyordu Namık Kemal (*İbret*, Nu.121, 22 Muharrem 1290/10 Mart 1289). Ona göre; artık, Tanzimat'la başlayan küçük çaplı terakkiyatın, emekleme döneminden çıkıp, “cihân-ı medeniyetin hareket-i hakâyıkcüyânesiyle müsabakaya başlayacak” nitelikte olması gerektiği muhakkaktı.⁵

Bununla birlikte, birkaç senede İstanbul'u Londra, Rumeli'yi Fransa haline getirmenin, yani Avrupa'nın iki asırda ulaşmış olduğu medeniyet düzeyine ulaşmanın hemen mümkün olmayacağını da belirtmiştir. Ancak, “zamanımız durulacak zaman değil. Bütün cihân-ı insaniyet kemâl-i şevk ü şitâb ile târik-i terakkide kat'-ı mesafâta başladı” (*Hadika*, Nu.2, 11 Teşrin-i sâni 1288/10 Ramazan 1289). Avrupa'nın iki asırda yarattığı medeniyeti teşkil eden değerler ve bunları elde etmenin araçları ortada olduğuna göre, “iş etrâflı ele alınır, hiç olmazsa iki 'asır içinde de olsa, bizim de en mütemeddin memleketler durumuna gelmemize şübhe yoktur.” İki asır cemiyet hayatı için “lemha-yı basar”⁶ hükmündedir” (*Terakki*”, *İbret*, Nu.45, 3 Ramazan 1289/23 Teşrin-i evvel 1288).

Bu noktada Kemal'in Osmanlı Devleti ve toplumunun terakkisine ve istikbaline olan inancı tamdır. Çünkü O, “baki olan vatan”ın⁷ terakkisi için

⁵ Namık Kemal, “İstikbal”, *İbret*, 1 Haziran 1288, Nu.1, s.2, stn.1. Namık Kemal'in, doğrudan doğruya Tanzimat hakkındaki görüşlerini İbrette yayımladığı “Tanzimat” başlıklı makalesinde görmek mümkündür. Bu makalesinde Namık Kemal, “mucizat-ı adaletten biri” olarak adlandırdığı Tanzimat'ın, Osmanlı Devleti'nin hayatını temin maksadıyla ilan edildiğini belirtmiştir. Kemal, burada özellikle Tanzimat'ın Osmanlı siyasi tarihindeki yerini ve önemini işlemeye çalışmıştır. Bakınız: “Tanzimat”, *İbret*, Nu.46, 4 Ramazan 1289/24 Teşrin-i evvel 1288.

⁶ “Lemha-yı basar”, göz açıp kapayıncaya kadar geçen çok az bir zaman anlamındadır.

⁷ Namık Kemal'in yaşadığı dönemde birçok kişi Osmanlı devletinin yaşayamayacağına inanmaktaydı. Kemal Bey, zaman zaman bu kişilerin görüşünü makalelerine konu ederek, Osmanlı Devleti'nin “bekasına” ve vatanın “kudsiyetine” dair fikirlerini işlemiştir: “...Bu devletin bekâsından ümid yoktur; bari biz fırsat elimizde iken yükümüzü tatalım da ileride

gerekli olan unsurların ülkesinde bulunduğunu düşünmüştür. Üç kıtada toprakları olan Osmanlıların, iktisadî ve ticarî imkânları, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, insan potansiyeli, tarihî ve medenî tecrübesi vs. istikbaldeki “mürüvveti”nin teminatı idi (*İbret*, 1 Haziran 1288, Nu.1). Kemal Bey, “terakkiyat” için bir ülkenin sahip bulunduğu potansiyelin önemli olduğunu düşünmekle birlikte, asıl değişim ve dönüşümü gerçekleştirecek gücün bilimle ilerlemekle ve çalışmakla mümkün olacağına inanmıştır. Bu bakımdan esas olarak “ma‘rifet ve sa‘yde olan noksanın” ıslahına çare bulmak her şeyden önce gelmektedir. Bu nedenle toplumunda “kanaatkârlığa” inanıp kendini tembelleğe bırakanları sert bir şekilde eleştirmiştir:

“Elden gelen sa‘yü fiile getirdikten sonra müyesser olan kesb ile iktifâ demek olan kanâ‘at başka ma‘nâya haml olunmuş. Bir hırka ile bir lokma nasib oldu mu bir kenz-i lâ-yefnâya mâlikiyet zehâbı hâsıl olarak ten-perverlik pey-gûlesinde yan gelip zevke bakmak sevâb hükmünde tutuluyor. Her türlü ikbâl ü menâlin bekâsına gururdan tahzîr için nazargâh-ı ibrete vaz‘ olunan fenâ-yı âlem bütün bütün hilâf-ı maksat bir takım fikirler tevlidinde medâr edilmiş. İnsan bir kere öleceğini bildi mi ölünceye kadar kendinin ve ondan sonra evladının nasıl yaşayacağını hiç düşünmek lâzım gelmez i‘tikâdında bulunuluyor. Kırmızı yemeni veya tek yelkenli çırnık yapmak itikadiyat hükmünü bulmuş. Bir botin i‘mâl eylemeye veya bir vapur peydâ etmeğe çalışmaktan ilhâdı mucib olacak haller kadar tevakki ediliyor. Halkta bu fikirler mevcut iken hemen hiç kimsenin çekmecesinde havâ‘ic-i zarûriyesini idâre edecek miktardan ziyâde ve belki o kadar para bulunabilmek ve hemen hiç kimseye ceddinden-tamir ihtiyâcından vâreste-bir kârgir hâne kalmak ihtimâli yoktur” (*İbret*, Nu.45, 3 Ramazan 1289/23 Teşrin-i evvel 1288). Ne yazık ki, “biz her ne arzumuz var ise husûlünü ibtidâ hükümetten ve olmaz ise Cenâb-ı Hak’tan bekliyoruz. Hiç şübhe edilmemek iktizâ eder ki bir hükümet halkın ne pederidir, ne hocasıdır, ne vasisidir, ne lâlâsıdır” (*İbret*, Nu.3, 11 Rebiülahir 1289/5 Haziran 1288).

refâh ile geçinelim denilerek ekseri kabristân-ı fenâda yatıyor. Fakat biz fâniyiz. Vatanımız bâkidir. Biz ölüyoruz vatanımızı ihyâ ederiz denilerek hâlâ istikbâlde âbâ ve ecdâdının şöhret-i hamiyetini idâme edecek evlâdı dünyaya gelir.” “İstikbal”, *İbret*, 1 Haziran 1288, Nu.1, s.2, stn.1.Görüldüğü burada Kemal, vatanın ihyasını uğruna can verecek ölçüde bir vatandaşlık ödevi saymıştır.

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, Kemal'in en büyük mücadelesi, düşüncede ve fiiliyatta kendini miskinliğe terk edip üretmeyen, çalışmayan, tembel, yeniliklerden habersiz, statik ve kaderci düzene karşıdır. Üstelik böyle bir toplumda büyük atılımları gerçekleştirecek sermayedar bir sınıf da mevcut olmamıştır.

Kemal'in topluma uyarısı ve çalışmaya vurgusu, “*Ey ihvân-ı vatan nice bir bu zalâm-ı gaflet?... Nice bir bu hâb-ı ten-perestâne?... İdrâkten mi kaldık? Biz de bir fen öğrenmeye çalışalım. Ellerimiz tutmaz mı oldu. Biz de yeni bir şey yapalım da meydana çıkaralım... Ayetle, hikmetle, icmâ' ile, tecrübe ile, 'ibretle mübeyyendir ki insan için her ne hâsıl olursa sa'y ile olur. İnsan her neye vâsıl olursa sa'y ile olur*” şeklindedir (İbret, Nu.45, 3 Ramazan 1289/23 Teşrin-i evvel 1288).

Anlaşıldığı gibi, Namık Kemal, ülkesinin Avrupa'nın en medeni ülkeleri arasına girmesini, “işin etraflı bir şekilde ele alınması” şartına bağlamıştır. Buradaki kastı ise Avrupa medeniyetinin dayandığı değerler sistemini tanımak ve yararlanmaktır. Hatta “tabii kabiliyetimizin meydan çıkarılması için” medeniyette ileri gitmiş olan Batılı milletler “ibret” alınmalıdır (İbret, Nu.3, 11 Rebiülahir 1289/5 Haziran 1288). Böylece, bilim tahsilini ve insan iradesini hayat felsefesi olarak benimseyen Kemal Bey,⁸ Türk devleti ve toplumuna Batı medeniyetinin güçlü ve üstün taraflarını kabul ile bir modernleşme yolu göstermiştir. Ancak Kemal Bey, Avrupa medeniyetini körü körüne taklit etmeyi de reddetmiştir. Bu düşüncesini şu şekilde belirtmiştir:

“Bir de farz edelim ki, medeniyetin Avrupa'daki hâli bin türlü nekâyis ve seyyiât ile mâlâmâl imiş. İktibâs-ı medeniyete çalışan akvam için tamamı tamamına Avrupa'yı taklid etmek neden lâzım gelsin? Bir takım hakâyık-ı ilmiye vardır ki dünyanın hiçbir tarafında değişmez, hiçbir yerde su-i te'siri görülmez. Meselâ ticarete de olsa hassa-i inbisâta mâliktir. Hassa-i inbisât nerede olsa vâsita-i tahrikdir. Vâsita-i tahrik nerede olsa sa'y-ı beşere büyük büyük mu'âvenetler eder. Sa'y-ı beşerin mu'âveneti nerede olsa istifâde olunur. Şimdi biz tervîc-i medeniyeti arzu edersek bu kabilden olan hakâyık-ı nâfi'ayı nerede bulursak iktibâs ederiz.”

⁸ Namık Kemal'in modernleşme düşüncesinde insan aklı ve iradesinin yeri için bakınız: Aktaş, Şerif. (1993). “Namık Kemal ve İnsan”, *Doğumunun Yüz Ellinci Yılında Namık Kemal*. Ankara.

Namık Kemal, bu düşüncesinde gerçekçi ve akılcıdır. İnsanoğlunun tarihî süreç içinde elde ettiklerini milletlerin ortak mirası olarak görmektedir. Bununla beraber, binlerce yıllık geçmişinde teşekkül etmiş olan ve kendisini kendisi yapan ahlakî değerlerin mevcudiyetine inanmakta ve Türk toplumunun bu yönünü Avrupalılardan üstün tutmaktadır. “Efkâr-ı Cedide” başlıklı makalesinde bu düşüncesini “ahlâk-ı İslamiye âdât-ı garbiyeye bin suretle müreccahtır” şeklinde ifade etmiştir (*Hadika*, Nu.14, 27 Teşrin-i sâni 1288/26 Ramazan 1289). Namık Kemal’in düşüncesinde Batıdan taklide lüzum görünen şeyler, bilim-teknik ve sanayi alanına münhasır idi. Bu nedenle; ona göre, medenileşmek için “Çinlilerin sülük kebabı ekt etmeği almaya muhtaç olmadığımız gibi, Avrupalıların dansını, usûl-ı münâkehâtını (nikah kıyma usulünü) taklit etmeye” hiç lüzum yoktur. “Kendi ahlâkımızın ilcââtı, kendi ‘aklımızın tasvibâtı âsâr-ı medeniyetin fûrû’âtına ma‘a-ziyâdetin kâfidir” (*İbret*, 2 Zilka‘de 1289/ 20 Kânun-ı evvel 1288).

Sonuç itibariyle Namık Kemal, Batı’nın birkaç asırda tecrübe ve fedakârlıklarla kazandıkları sanayi ve bilimi vakit kaybetmeksizin iktibas etmenin zaruretine inanmış ve bu iktibasın İslamî/millî bir hukuk zemininde gerçekleşebileceğini düşünmüştür. Bu bakımdan yazarımız, temelde Batı sistemini “Doğu” tefekkürüyle birleştirme yoluna gitmiştir (Göçgün, 1991: 207).⁹

Namık Kemal’in “Maarif” Düşüncesi

Namık Kemal, “memâlik-i mahrûsenin” terakkisi konusunda kaleme aldığı yazılarında “maarif”in cemiyet ve devlet yaşamındaki önemine atıfta bulunarak sosyolojik tahlillerde bulunmuştur. Bu çalışmamıza temel oluşturacak kimi yazıları ise doğrudan doğruya “maarif”le ilgilidir. Bu yazılarında Namık Kemal, eğitimin milletlerin ilerleme ve kalkınmasındaki rolünü, ülkesinin eğitim durumunu, Osmanlı eğitim sistemi ve politikalarını gelişmiş ülkelerle mukayese ederek değerlendirmiştir.

Namık Kemal’e göre; maarif, dünyada mevcut olan siyasi konuların hepsinden önemlidir (*İbret*, Nu.16, 28 Rebiülahir, 1289/ 22 Haziran 1288).

⁹ Bu noktada N. Kemal’in meşrutiyet (parlamentarizm), vatan, hürriyet, kamuoyu konusundaki görüşleri çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Burada bu hususları tekrar ele almayı gerekli görmemekle beraber, Kemal Bey’in “hük-m-i şeri‘ata” atfetmiş olduğu önemin, İslamiyet’in ayrıca “birlik” prensibinden ileri gelmiş olduğunu belirtmek gerekir: “*İslamiyet vahdete gelmeyi emrediyor. Binaenaleyh buralarda Lazlık, Arnavudluk, Kürdlük, Arablık devâ’isinin zuhuru muhâl hükmündedir.*” Göçgün, 1991:208. (*İbret*, 13 Haziran 1288). Yine de onun millet tasavvuru Osmanlılık fikri etrafında biçimlenmiştir. Ona göre vatanda hukukça eşit, menfaatçe müşterek bulunan herkesin dil ve mezhep daiyesiyle birbirinden ayrılmasının mümkün olmayacağıdır. Namık Kemal, “İmtizâc-ı Akvâm”, *İbret*, Nu.14, 26 Rebiülahir 1289/20 Haziran 1288, s.2, stn1-4.

“Her milletin “medar-ı hayatıdır (hayat merkezidir).” Bir cemiyeti “helâk ü nedâmetten” kurtaracak vasıta (Hadika, Nu.2, 11 Teşrin-i sâni 1288/10 Ramazan 1289). Bu nedenle “halkın ikmal-ı tahsiline sarf olunmak için malından değil, cevher-i canından bile bedel alınsa çok görülmez (Karal, 1988: 198).” Ona göre maarif, “tufan-ı terakki” için ihtiyaç duyulan tedbirlerin alınmasını zaruri hale getirir ki, bu bakımdan gerek ticaret ve gerekse sanatın “üstadı” mektep, “edevâtı” mektep, “sermayesi” yine mekteptir (İbret, Nu.57, 19 Ramazan 1289/8 Teşrin-i sâni 1288). Namık Kemal, bir yazısında, maarifi, fert ve toplum için yararı bakımından, “güneşin vafında kaside söylemek” ve bu suretle güneşin içindeki parlak “burhan”lar olarak addetmiştir (İbret, Nu.16, 28 Rebiülahir, 1289/ 22 Haziran 1288). Namık Kemal, eğitime ve eğitim yoluyla tahsil edilen bilgiye, insan olma vasfının ilk koşulu olarak görece derecede büyük bir değer yüklemiştir. Bu nedenledir ki, O, insanlık için ancak ve sadece hür ve eşit olmayı ölçü olarak görmesine rağmen, eğitim ve bilim söz konusu olduğunda bir ayırımı gitmiştir. Bu düşüncesini de şu hadisle ifade etmiştir: “En-nâsu imma âlimun ev müteallimun ve’l-bâki hemecun (insanlar ya âlim ya da müteallim talebedir, gerisi sürüdür.” Bu itibarla eğitim ve bilim insanlığın varlık ve onur nedenidir. Namık Kemal’in deyimiyle;

“Herkesi Hâlikıyla vazife-i hilkatinden haberdar eden maarif değil midir? Fıtratımızdaki istidâd-ı kemâli bi’l-fîil izhâr eden maarif değil midir? Mevcudât-ı zemini ekser havâssıyla beraber benî nev’imize (insanlığımıza) hizmetkâr eden ma’ârif değil midir? Dünyanın bir köşesindeki ni’am-ı fevâ’idi diğer köşesinde bulunanların pâyına îsâr eden ma’ârif değil midir? Tufân-zede-i fenâ olan bunca akvâm-ı sâlifinin me’âsir-i ‘irfânını cihân-ı medeniyette dâ’imiyyül-istikrâr eden ma’ârif değil midir?” (Hadika, Nu.2, 11 Teşrin-i sâni 1288/10 Ramazan 1289).

Namık Kemal, bu düşüncesiyle maarifin, insanoğlunun kendi benliği ve meziyetlerini keşfi ve medeniyet serüvenindeki kazanımları açısından sahip olduğu yerin herkesin malumu olduğuna kanidir.

Maarif herkese hak ve sorumluluklarını bildirir, “ahkâm-ı hürriyeti” ikmal eder. Vatan topraklarında hür yaşamak gibi, erdemli insanın sahip bulunduğu bütün değerler maarif yoluyla işlenir ve gelecek kuşaklara aktarılır. Devlet idaresinde kamu yararını, hukukun üstünlüğünü ve halk egemenliğini merkeze alan modern düzenin tesisinin temel unsurudur maarif. Nitekim,

“Bu ‘asırlarda ma’ârif ilerleyüb herkesin gözündeki perde kalkmağla hakikat meydana çıktı. Eski zamanlardaki idâre-i müstakîlânenin mevsimi geçdi ve oyunların çokdan sakalı bitdi. Şimdiki zamanda sefâyı

bâl ile icrâ-yı hükümet edeyim diyen hâkim ‘akıl mizâc-ı ‘asır üzere teba‘asının pederi olmakla himmet etmeli ve kendini hâkim me‘mur bilüb mâlik-i zan etmemeli. Yoksa cebr ve zor ile ‘ben halkı esir gibi kullanırım’ i’tikâdında bulunursa büyük hatadır. İşte Fransa numunesi meydandadır.”¹⁰

Namık Kemal’e göre maarif insanoğlunun en kıymetli zenginlik kaynağıdır. Tarih de bunu tecrübe etmiştir. Mesela; İspanyollar, vaktiyle dünyanın en zengin altın madenlerine sahip iken, maarifçe eksik olmaları nedeniyle ellerinde bir şey kalmamıştır. İspanyolların aksine, demir ve kömürden başka madeni bulunmayan İngilizler ise, maarifte ileri gitmiş olmaları hasebiyle memleketlerini dünyanın servet hazinesi hükmüne getirmişlerdir. Dolayısıyla, “cevher-i servetin madeni ma‘ârif, sermâye-i sa‘adetin mahzeni yine ma‘ârifdir.” Bu itibarla, maarif bir memleket için gerekli olan ihtiyaçların en üstünüdür. Askerî ihtiyaçlar dahi maarifin önüne geçemez. Namık Kemal, bu denli değer verdiği maarifin, bir memlekette askerî işlere dahi nasıl üstün tutulması gerektiğini şöyle açıklamaktadır:

“Evet bir millettir ki, kılıcı sâyesinde kâ’im olur, makâmında kılıca dayanarak kâ’im olur. Haddizâtında dahi seyf-i şecâ‘at mâlik-i rikâb-ı âlem olmuş bir cihângirdir ki, cihângirler hükmüne esirdir. Fakat o da bazû-yı tedbirin kabza-i teshirinde olursa sahib-i te’sirdir. ‘el Mecdü li’s-seyf leyse’l-mecdü li’l kalem (şeref kılıçtadır kalemde değil)’ derler imiş. Şimdi topun tenvir-i müdde‘âda berk-i sâtı‘ını seyrederler: ‘el Fevzü li’l-ilmi leyse’l-fevzü li’l-alemi (kurtuluş ilimdedir alemde değil)’ kavlini i’tirâf ediyorlar” (Hadika, Nu.2, 11 Teşrin-i sâni 1288/10 Ramazan 1289). Burada da ifade edildiği gibi Namık Kemal, tam anlamıyla, maarifin milletlerin ve devletlerin hayatı için sahip olduğu önceliğe dikkat çekerken, onun en büyük servet kaynağı ve en üstün güç olduğuna inanmıştır.

¹⁰ Namık Kemal, “Fransa İhtilâli”, *Hürriyet*, 21 Haziran 1869, s.6, stn.1. Bu makalenin kapsamı nedeniyle üzerinde etraflıca duramadığımız, Namık Kemal’deki hürriyet, müsavât, hukukun üstünlüğü, kamuoyu, demokrasi ve meşveret düşüncesi için şu yazılarına bakınız: “Bazı Mülâhazât Devlet ve Millet”, *İbret*, Nu.27, 27 Eylül 1288/6 Şaban 1289; “Efkâr-ı Umûmiye”, *İbret*, Nu.40, 26 Şaban 1289/16 Teşrin-i evvel 1288; “Hürriyet-i Efkâr”, *Hadika*, Nu.3, 12 Teşrin-i sâni 1288/11 Ramazan 1289; “Hürriyet”, *Hürriyet*, Nu.57, 2 Ağustos 1286; “Mes’ele-i Mûsâvât”, *Hürriyet*, Nu.15, 5 Ekim 1868; “Fransa İhtilâli”; Nu.52, *Hürriyet*, 21 Haziran 1869; “Veşâvirhüm fi’l-emr”; *Hürriyet*, Nu.4, 20 Haziran 1868; “Ümmetimin İhtilâfi rahmettir”, *Hadika*, nu.20, 10 Kanun-ı evvel 1288/9 Şevvâl 1289; “Efkâr-ı Umûmiye”, *İbret*, Nu.40, 26 Şaban 1289/16 Teşrin-i evvel 1288. Ayrıca, “Usul-i Meşveret” hakkında Namık Kemal’in *Hürriyet*’in 12,13, 14, 16, 17, 18, 20 ve 21. sayılarında sekiz mektubu yayımlanmıştır (Kaynakçaya bakınız.)

Bu bakımdan; maarif, milletlerin medenî dünyada buldukları yeri ve gelecekteki konularını tayin eden unsurların başında gelmektedir. Namık Kemal, bu durumu insanlığın, gelmiş olduğu noktada tarihî deneyimiyle açıklama yoluna gitmiştir:

“Ma‘ârif sâyesindedir ki, Avrupa’da herkes mebûsân-ı ahâlinin tayin ettiği menâfi‘i vikâyeye kâfil olur. Halbuki Asya’da hiç kimse mebûsân-ı ilahînin tayin ettiği şerâyi‘i himâyet edemez! Maarif sâyesindedir ki İngilizler bir küçük ordu ile üç yüz milyondan ziyâde nüfusa mâlik olan Çin hükümetinin pâyitahtına dâhil olur. Halbuki o koca Çin hükümeti bir küçük fırka-i ‘âsiyenin bile üzerine varmağa cesâret edemez! Ma‘ârif sâyesindedir ki birkaç günde Avrupalı birkaç bahr-ı muhîti geçerek dünyanın öbür köşesine vâsıl olur. Halbuki birkaç milyon Tatar birkaç yüz sene bir dîvârı aşmağa kesb-i kudret edemez! Ma‘ârif sâyesindedir ki daire-i medeniyet içinde hakikati çeşm-i idrâke nihân olan bunca ‘ilel-i mühlîkenin tedâvisi kâbil olur. Halbuki bedeviyet sahralarında hiç kimse vücudu meydânda olan sibâ‘a karşı def‘i mazarrat edemez! Ma‘ârif sayesindedir ki Paris’te bir edib-i kâmil üç beş ay çalışarak bir hikâye tertib etse müddet-i ömründe zarûret görmeyecek kadar servete nâ‘il olur. Halbuki İstanbul’da bir allâme-i bî-mu‘âdil müddet-i ömründe te‘lif edeceği kitabların mahsulüyle üç beş ay istifâ-yı hâcet edemez!” (*Hadika*, Nu.2, 11 Teşrin-i sânî 1288/10 Ramazan 1).

Görüldüğü gibi Namık Kemal, maarifi; ulus, devlet ve dünya düzeni açısından ele alarak çok geniş bir çerçeveye oturmuş, bütünüyle insanlığın ulaştığı medeniyetin ana unsuru olarak saymıştır. Medenî milletler; refah, zenginlik ve gücü, maarif yoluyla elde ettikleri kalkınma ve ilerleme hamlesine borçludur. Dolayısıyla, bilimde, teknikte, sanayide, hukukta, ileri giden çağın güçlü devletleri/milletleri maarifçe de gelişmiş ve ileridirler. Bu devletler bunu, “aklı” ve “bilimi” merkeze alan eğitim sistemleri ile çok çalışarak başarmışlardır. Bu bakımdan Batı’nın eğitim sistemi ve kurumları hep dikkatini çekmiş ve “terakkiyat” davasının ana unsurlarından biri haline gelmiştir.

Namık Kemal, Avrupa’da bulunduğu yıllarda Avrupa’nın eğitim hayatını yakından görme imkânına sahip olmuştur. Burada Avrupa’nın eğitim durumunu etraflıca tahlil ederken, kendi ülkesinin de yetersiz ve çağa uygun olmayan eğitim yapısını kritik etme şansını elde etmiştir. Fransız ve

İngiliz eğitim sistemi, onun maarifte modernleşme görüş ve tavsiyelerinde büyük yer tutmuştur. Londra’da bulunduğu sırada İngiliz eğitim sistemine dair tespitlerini, zaman zaman Osmanlı eğitim sistemi ile kıyaslama yoluna giderek şu şekilde açıklamıştır: Eğitim ve bilim alanında kemal derecesinde ileridirler. Hangi okulda olursa olsun 10-12 yaşlarındaki ilk okul öğrencileri bile, büyümüş de sonra yine küçülmüş gibi, adeta 20-30 yaşındaki yetişkinler ölçüsünde türlü intizam ve terbiyeye sahiplerdir. Rüşdiye düzeyindeki okullarda okuyan öğrenciler üç-dört dil okur ve “ulûm-ı âliyeden” altı-yedi esaslı fen bilir. İlkokullarda öğrencilerin çoğunluğu, genel olarak yaş itibarıyla 7-8 yaşından büyük olmamasına rağmen, eğitim programlarında Osmanlı sıbyan mekteplerinde okutulan elif-ba, yazı, dört işlem, itikadî prensipler gibi derslerin hiç biri bulunmaz; zira öğrenciler bu konuda okula donanımlı geldiklerinden okul programlarında söz konusu derslerin bulunması “abes görülerek” kaldırılmıştır. Okul; çocuğun kendisini, çevresini ve dünyayı tanımaya ve bu suretle beden ve ruhen gelişmesine imkân sağlar. 10-12 yaşındaki çocuklar, okudukları gazetelerle dünyadan haberdar olmaktadır (*İbret*, Nu.45, 3 Ramazan 1289/23 Teşrin-evvel 1288).

Dolayısıyla “yazmak” ve “okumak” Avrupa’da bir nesnenin adını yazmak ve okumaktan ibaret değildir. Gemicisinden hamalına kadar okumayazma bilir denem insanlar, dini konulara vakıf oldukları gibi –bazı bilimlere mahsus konular dışında- her okuduğunu layıkıyla anlayacak ve her düşündüğünü imlasıyla yazacak kadar lisanlar bilirler. Bir veya daha fazla yabancı dil bilir, okur ve yazarlar. Coğrafya, tarih, aritmetik, cebir, geometri, fizik, kimya, astronomi ve doğa tarihi gibi alanlarda temel bilgileri almışlardır. Öyle ki, bir Almanyalı demirci ustası vatan görevi söz konusu ise demirci peştamalını çıkararak; eline bir tüfek ve bir harita alıp Fransa topraklarına geldiğinde girip çıkılacak yerleri bilir ve maiyetindekileri gidilecek yerlere emniyetle sevk eder (*İbret*, Nu.16, 28 Rebiülahir, 1289/ 22 Haziran 1288). Kemal’in anlatımından anlaşıldığı üzere, medeni memleketlerde “okumak” ve “yazmak”, insanın yaşadığı dünyayı tanıması, anlaması, yaşamın her alanında ihtiyaç duyulan bilgiyi, beceriyi ve gücü elde etmesi olarak anlaşılmalıdır.

Dolayısıyla Avrupa’nın birçok yerinde halkın yüzde doksanın “okur-yazar” olmasını bu yönüyle değerlendirmek gerekmektedir. Okur-yazar oranının yüksek olmasında, eğitimin “zorunlu” olmasının payı vardır. Ancak, ailelerin eğitimin önemine ilişkin sahip oldukları bilinç nedeniyle, çocukları okula göndermeye zorlamak gibi duruma da gerek kalmamaktadır. Çoğunun yemek, içmek, oturmak, gezmek gibi ihtiyaçları için yapılan masraf; gazete, kitap ve okul için yapılan masraflar kadardır, belki de ondan

fazladır. Bu ailelerin çocukları da okula o nispette gayretli ve bilgili giderler (*İbret*, Nu.16, 28 Rebiülahir, 1289/ 22 Haziran 1288).

İşte, eğitimi adeta yaşam nedeni sayan Avrupalı milletler her alanda kat be kat ileri gitmişlerdir. Denebilir ki, “iğneden ipliğe varınca ne kadar mahsulât-ı medeniyet var ise en büyük destgâhı mekteb ve en birinci üstadı marifettir” (*Hadika*, Nu.2, 11 Teşrin-i sâni 1288/10 Ramazan 1289). Avrupalı milletler için gerçek bu iken, Osmanlı maarifi, devlet ve toplum hayatında büyük bir dönüşümü gerçekleştirmekten uzaktır. Askerî okulların dışında eğitim kurumlarında türlü zorluklarla kendini geliştiren az sayıda yetişmiş insan bulunmaktaydı. Bunlar da birkaç sınıf mühendis, müderris, kâtip ve zabitten ibaretti. Osmanlı toplumunda bir aydınlanma devri açacak sivil okullar mevcut değildi. Bu yönde sadece II.Mahmud zamanında açılmış olan rüşdiyeler, emekleme döneminde olup imparatorluk topraklarında yaygınlaştırılamamıştı. Bu olumsuz durumdan, her fırsatta “terakkicuyluktan” bahsedip “hiçbir şey yapmayan” Babıali’nin mesuliyeti büyüktü. Çünkü mevcut modern askerî okulların ihtiyaçları bile tam olarak karşılanamadığı gibi, taşrada açılan az sayıdaki rüşdiyeler de ancak bölgenin ileri gelenlerden toplanan yardımlarla tesis edilebilmişti (Sungu 1999: 841-842).

Aslında Namık Kemal’in yaşadığı dönemde Osmanlı maarifinin içinde bulunduğu durum ve terakki sorunu dönemin aydınlarınca etraflıca tartışılmaktaydı. Tartışılan konular, Maarif Nizamnamesi, eğitimin yaygınlaştırılması ilköğretimden yüksek öğretime eğitim kurumlarının ihdası gibi geniş bir yelpazeyi kapsamıştır. Bu hususlarda çözüm için öngören başlıca görüşler şöyleydi: Maarif Nizamnamesi’nde öngörülen tedbirler teoriden uygulamaya geçirilmelidir. Nizamname’nin özellikle birinci ve ikinci derecedeki tahsil için yetersiz olan programı iyileştirilmelidir. Nizamname’nin herkese ilişkin kısımlarını bir kerede icra etmek mümkün olmadığından, hâlihazırda yalnız Darülfünun ve Darülmualimin gibi halkın terakkisine hizmet edecek kurumlarla ilgilenilmelidir. Eğitim sadece çocukları değil, tahsile muhtaç yediden yetmişe herkesi kapsamalıdır. Bunun için de geceleri cami ve kiliselerden yararlanılmalıdır.

Bu görüşler, genel olarak Namık Kemal tarafından da kabul görmüştür. Bununla birlikte Namık Kemal, işe nereden başlanması gerektiğini sorgulayarak meseleyi farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Kemal Bey, önceliğin “muntazam” sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin meydana getirilmesine verilmesini, öngörülen diğer bütün çözüm önerilerinin yerinin ve zamanının beklenilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu yöndeki düşüncesini şu şekilde açıklamıştır:

“Maarifin terakkisi matlûb ise devlet tarafından olsun, halk cânibinden olsun öyle büyük büyük darülfünunlar, büyük büyük mualliminler yapmak veya her köyde bir mekteb bulundurmak veya herkesi okutmak gibi su‘ûbeti cür’etini istihâleye düşürecek teşebbüsât-ı ‘azîmeyi zamânına ta‘lik ederek şimdilik bir cüzî fedakârlıkla velev yalnız İstanbul’da olsun birkaç tane muntazam sıbyân ve rüşdiye mektepleri hâsıl etmeğe çalışmaktır.”

Dikkat edilirse burada, önceliğin ilköğretime verilmesi gerektiğine inanan Kemal Bey, öğretimin nicelikten ziyade niteliksel yönünü önemli görmüştür.

“Bir kere bu hâsıl olur da herkes sıbyân mektebinden çocuklarının eline aldığı mektubu okumak ve isterse ufacık bir mektup yazabilmek ve hânesinin ahz ü i‘tâsını hesâb etmek gibi meziyyâta mâlik olarak çıktığını görür ve rüşdiyeden çıkan evlâdının gerek hizmet-i devletde ve gerek sâ’ir yolda her ay iki üç bin kuruluş kazanabildiğini anlarsa o zaman Ma‘ârif Nizâmnamesi ‘umûm arasında ‘mehdî-i muntazar’ itibârını bulur” (*İbret*, Nu.16, 28 Rebiülahir, 1289/ 22 Haziran 1288).

Namık Kemal, bireyin sosyal yaşamında ihtiyaç duyduğu bilgi ve becerinin kazanılmasında maarifin, bireyin kendisi, ailesi ve devleti için önemini ele alırken, toplumun kadın nüfusunun tahsiliyle ayrıca ilgilenmiştir. Onun terakki düşüncesinde, Osmanlı Türk kadınının eğitim ve sosyal durumunun iyileştirilmesi önemli bir yer tutmuştur. Medenî dünyada kadının sahip olduğu haklara ve statüye Türk kadını da sahip olmalıdır. Namık Kemal, Türk kadınının devlet ve toplum nazarında hak ettiği saygın yeri alması konusundaki fikrini açıklarken, kadının medeni ülkelerdeki durumuna da açıklık getirmiştir. Avrupa’nın medeniyetçe ileri gitmiş memleketlerinde kadınlar, erkekler gibi tahsil görür; kendi lisanının ve kendi devletinin birincisi sayılacak derecede kâtip ve şair olarak yetişirler. Kimi ülkelerde, her çeşit okullarda görev yapan öğretmenlerin yarısından fazlası kadındır. Bunlardan, toplumun önde gelen âkil insanları dahi istifade etmektedirler (*İbret*, Nu.16, 28 Rebiülahir, 1289/ 22 Haziran 1288). Görüldüğü gibi, Namık Kemal, kadını “terakki-i maarif”in ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür.

Sonuç

Namık Kemal, ideolog kişiliği ve sonraki kuşaklara etkisiyle 19.yüzyılın önde gelen aydınları arasında yer almıştır. Kaleme aldığı yazılarında yaşadığı çağı gerçek anlamda anlayabilmiş, mensubu olduğu

Osmanlı Devleti ve toplumunun bulunduğu yeri doğru bir şekilde tespit edebilmiştir. Derin gözlem ve sosyolojik tahlillere dayalı yazıları, onun akılcı bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu gözlem ve tahlillerinde Avrupa medeniyetinin muhtevasını ve Osmanlı Devleti'yle mukayesesini geniş bir şekilde görmek mümkündür. Bu çerçevede O, mensubu olduğu devlet ve topluma, modern dünyada alınması gereken yeri idealize ederek bir modernleşme yolu göstermiştir. Modernleşme düşüncesinde, Batı medeniyetinin ictibas edilmesini öngörmekle beraber, bunun millî/İslamî bir çizgide gerçekleşebileceğini düşünmüştür. Bir başka deyişle O, "terakki" davasında Batı medeniyetini İslam kültür zeminine oturtmaya ya da uzlaştırmaya çalışmıştır. Aydınlanma çağı düşünürlerinden mülhem halk egemenliği, parlamenter sistem, hukukun üstünlüğü, birey, hürriyet, eşitlik, kadın hakları gibi kavramları etraflı bir şekilde ele alarak modern düşüncenin Türkiye'de gelişmesi ve yerleşmesine önyak olmuştur. Esas itibariyle onun Batılılaşma zemininde gelişen modernleşme düşüncesi, kamuoyu, kanun önünde eşitlik, hak ve özgürlükler gibi konularda Tanzimat dönemi aydınlarının fikriyatı ve beklentileriyle paralellik arz eder. Meseleleri ele alış biçimi ve hayat felsefesi, toplumsal sorunları çözüme kavuşturabilmek hususunda yol gösterici bir hüviyete sahiptir. Bu bakımdan; Namık Kemal'in derin gözlemlerine dayalı tahlilleri, çağdaş dünyayı anlayabilmek ve modernleşmek davasında günümüz insanı için de hayli önemli mesajlar içermektedir.

KAYNAKÇANamık Kemal’in Makaleleri

- “Bazı Mülâhazât Devlet ve Millet”, *İbret*, Nu.27, 27 Eylül 1288/6 Şaban 1289.
- “Bizde Efkâr-ı Terakki”, *Diyoben*, Nu.152, 19 Teşrin-i evvel 1288.
- “Efkâr-ı Cedide”, *Hadika*, Nu.14, 27 Teşrin-i sâni 1288/26 Ramazan 1289
- “Efkâr-ı Umûmiye”, *İbret*, Nu.40, 26 Şaban 1289/16 Teşrin-i evvel 1288.
- “Fransa İhtilâli”, *Hürriyet*, Nu.52, 21 Haziran 1869.
- “Hasta Adam”, *Külliyât-ı Kemâl: Makâlât-ı Siyâsiye ve Edebiye*, Selanik Matbaası, İstanbul, 1327 [1911].
- “Hürriyet”, *Hürriyet*, Nu.57, 2 Ağustos 1286.
- “Hürriyet-i Efkâr”, *Hadika*, Nu.3, 12 Teşrin-i sâni 1288/11 Ramazan 1289.
- “İbret”, *İbret*, Nu.3, 11 Rebiülahir 1289/5 Haziran 1288.
- “İmtizâc-ı Akvâm”, *İbret*, Nu.14, 26 Rebiülahir 1289/20 Haziran 1288.
- “İstikbal”, *İbret*, Nu.1, 7 Rebiülahir 1289/1 Haziran 1288.
- “Maarif”, *İbret*, Nu.16, 28 Rebiülahir, 1289/ 22 Haziran 1288.
- “Maarife Dair Bir Makale”, *Hadika*, Nu.2, 11 Teşrin-i sâni 1288/10 Ramazan 1289.
- “Medeniyet”, *İbret*, Nu.84, 2 Zilka‘de 1289/ 20 Kânun-ı evvel 1288.
- “Memâlik-i Osmaniye’nin Yeni Mukâsemesi”, *Hürriyet*, Nu.20, 9 Kasım 1868.
- “Mes’ele-i Müsâvât”, Nu.15, *Hürriyet*, 5 Ekim 1868.
- “Meyelân-ı ‘Âlem”, *İbret*, Nu.17, 30 Rebiülahir 1289/24 Haziran 1288.
- Renan Müdâfaanâmesi*, İstanbul, 1326 [1910].
- “Sanat ve Ticaret”, *İbret*, Nu.57, 19 Ramazan 1289/8 Teşrin-i sâni 1288.
- “Tanzimat”, *İbret*, Nu.46, 4 Ramazan 1289/24 Teşrin-i evvel 1288.
- “Terakki”, *İbret*, Nu.45, 3 Ramazan 1289/23 Teşrin-i evvel 1288.
- “Usûl-i meşveret hakkında dördüncü nüshamızda...”, *Hürriyet*, Nu.12, 14 Eylül 1868, s.5.
- “Usûl-i meşverete dair geçenki nüshada yazılan mektubun ikincisi”, *Hürriyet*, Nu.13, 21 Eylül 1868, s.6.
- “Usûl-i meşverete dair geçen numrolarda münderic mektubun üçüncüsü”, *Hürriyet*, Nu.14, 29 Eylül 1868, s.5.
- “Usûl-i meşverete dair geçen numrolarda münderic mektubun dördüncüsü”, *Hürriyet*, Nu.16, 12 Ekim 1868, s.7.

“Usûl-i meşverete dair geçen numrolarda münderic mektubun beşincisi”, *Hürriyet*, Nu.17, 19 Ekim 1868, s.6.

“Usûl-i meşverete dair geçen numrolarda münderic mektubun altıncısı”, *Hürriyet*, Nu.18, 26 Ekim 1868, s.6.

“Usûl-i meşverete dair geçen numrolarda münderic mektubun yedincisi”, *Hürriyet*, Nu.20, 9 Kasım 1868, s.8.

“Usûl-i meşverete dair geçen numrolarda münderic mektubun Nihâyeti”, *Hürriyet*, Nu.21, 28 Kasım 1868, s.6.

“Ümmetimin İhtilâfı rahmettir”, *Hadika*, Nu.20, 10 Kanun-ı evvel 1288/9 Şevvâl 1289.

“Vatan”, *İbret*, Nu.121, 22 Muharrem 1290/10 Mart 1289.

“Veşâvirhüm fi'l-emr”, *Hürriyet*, Nu.4, 20 Haziran 1868.

Araştırmalar

Aktaş, Şerif. (1993). “Namık Kemal ve İnsan”, *Doğumunun Yüz Ellinci Yılında Namık Kemal*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, sa. 67, 1-12.

Akün, Ö.Faruk. (1993). “Namık Kemal”, *İslam Ansiklopedisi*, c.9.

[Bolayır], Ali Ekrem. (1998). *Namık Kemal*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2133.

Cebesoy, Ali Fuad. (Tarihsiz). *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Dizdaroğlu, Hikmet. (1995). *Namık Kemal/Hayatı, Sanatı, Eserleri*, İstanbul: Milliyet Varlık Yayınları.

Ebuzziya Tevfik. (1304). *Namık Kemâl: Cümel-i Müntehibe-i Kemâl*, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya.

Ebuzziya Tevfik. (2006). *Yeni Osmanlılar/ İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*, Günümüz Türkçesine Çeviren: Şemsettin Kutlu, İstanbul: Pegasus Yayınları.

Göçgün, Önder. (1987). *Namık Kemâl*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:838.

----- (1991). “Namık Kemâl’in Devlet İdeali ve Devletler Arası Münasebetler Hakkındaki Görüşleri”, *Türk Edebiyatı Araştırmaları*, c.1, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları No:90.

Kaplan, Mehmet. (1948). *Namık Kemal: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Karal, Enver Ziya. (1988). *Osmanlı Tarihi-İslahat Fermanı Devri (1361-1876)*, c.XVII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kuntay, Midhat Cemal. (1944). *Namık Kemal: Devrinin insanları ve olayları arasında, Cilt I: Politika: Namık Kemal’in Sofya dönüşünden Avrupa dönüşüne kadar 1857-1870*, Maarif Vekaleti.
- Lewis, Bernard. (1998). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Namık Kemal-Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri/Bütün Makaleleri 1.* (2005). Haz: Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları: 297.
- Nazif, Süleyman. (1340). *Namık Kemal*, Dersaadet.
- Sungu, İhsan. (1999). “Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat*, c.2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3275.
- Tütengil, Cavit Orhan. (1985). “Yeni Osmanlılar”dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği (1867-1967), İstanbul: Belge Yayınları:31.
- Ülken, Hilmi Ziya. (2005). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları.